

Η ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ή Η ΕΙΣΡΟΗ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Αλέξανδρος Παπαγεωργίου-Βενετάς
Αρχιτέκτων

Οι Ξένοι σπανίως επισκέπτονταν την Ελλάδα στα τετρακόσια χρόνια της Τουρκοκρατίας (1453-1828) (ελάχιστα εξαιρέσεις αποτέλεσαν ορισμένοι διπλωμάτες στην Οθωμανική αυλή και καθηγητές ή ερασιτέχνες καλλιτέχνες του 18ου αιώνα). Οι ταξιδιωτικές επαφές αναπτύχθηκαν αργά, αλλά σταθερά, στα πρώτα 50 χρόνια της εθνικής ανεξαρτησίας.

Η ίδρυση τακτικής ατμοπλοϊκής επικοινωνίας μεταξύ Τεργέστης και Πάτρας/Πειραιά στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα και η γρήγορη ανάπτυξη του ελληνικού εμπορικού στόλου τον 19ο αιώνα δημιούργησε τις βασικές προϋποθέσεις για το άνοιγμα του νεοσύστατου κράτους προς τη Δύση.

1. Οι κοινωνικές και πολιτισμικές πλευρές του τουρισμού στην Αθήνα

Η ύπαρξη μιας "ξένης" αυλής και οι περισσότεροι από 12.000 Βαυαροί (στρατιωτικό προσωπικό και δημόσιοι υπάλληλοι) στην Ελλάδα, ειδικότερα στην Αθήνα, κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας (1833-43), παραπέμπουν σ' ένα είδος ξένης διείσδυσης, αν όχι βαυαροποίησης, της χώρας. Η ενεργός συμμετοχή ξένων καθηγητών (π.χ., L. Ross, G. Müller, H. Ulrichs, A. Brandis, G. Finlay, N. L. Fraas κτλ.) στην κοινωνική και επιστημονική ζωή της νεοσύστατης ελληνικής κοινωνίας συνέβαλε ακόμη πιο αποφασιστικά στην προσέγγιση της Ελλάδας με την οικογένεια των ευρωπαϊκών κρατών.

Η έλλειψη όμως συγκοινωνιών, δρόμων, υποδομής και ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων¹ καθώς και η ανασφάλεια που επικρατούσε στην επαρχία εκείνη την εποχή² εμποδίζουν την ανάπτυξη σταθερής εισροής ενδιαφερόμενων επισκεπτών. Τις σπάνιες αδέσποτες πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα τις χρωστάμε κυρίως σε ξένους αρχαιολόγους που εργάζονταν και ζούσαν στην Αθήνα και είχαν γνωρίσει καλά τον τρόπο ζωής των Ελλήνων. Τα έργα των Ludwig Ross, August

Brandis και Edmond About θεωρούνταν βασικές αλλά κοινωνικά προκατειλημμένες αναφορές στη χώρα.

Ορισμένοι επισκέπτες –όπως για παράδειγμα ο Γερμανός συγγραφέας και τοπιογράφος Fürst Rüdiger-Muskau (στην Αθήνα το 1836), ο Γάλλος μυθιστοριογράφος Gustave Flaubert (στην Αθήνα το 1851) και ο Γάλλος φιλόσοφος Ernest Renan (στην Αθήνα το 1865)– είχαν, με δική τους πρωτοβουλία, κάνει μια στάση στην ελληνική πρωτεύουσα ταξιδεύοντας προς τη Μέση Ανατολή. Αυτοί ήταν καλλιεργημένοι επισκέπτες, με αργό ταξιδιωτικό ρυθμό, που ήθελαν να συλλέξουν προσωπικές εμπειρίες εμπλουτισμένες με εξωτική γεύση. Οι οργανωμένες εκδρομές δεν υπήρχαν τότε.

Την ίδια εποχή, ορισμένοι φωτογράφοι, κυρίως αρχιτέκτονες και σχεδιαστές (π.χ., G. M. Bridges, 1848, J. Robertson, 1850, A. Normand, 1851, και F. A. Beato, 1857), οργάνωσαν τις πρώτες φωτογραφικές εκδρομές στην Αθήνα, με κύριο σκοπό την καταγραφή των αρχαίων μνημείων της πόλης.

Μια άλλη ξεχωριστή ομάδα επισκεπτών εμφανίστηκε στα πρώτα εκείνα χρόνια στην Ακρόπολη. Επρόκειτο για την παρουσία μεγάλου αριθμού νεαρών ναυτών, από τα καράβια που αγκυροβο-

λούσαν στον Φαληρικό όρμο, που, όπως περιέγραψε πολύ ζωντανά ο Ross στα απομνημονεύματά του, ήταν καταστροφική για τα μνημεία. Την εποχή εκείνη του ατομικού τουρισμού (όπου οι οργανωμένες εκδρομές ήταν σπάνιο φαινόμενο³) διαδέχθηκε, στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα, η εποχή του ομαδικού τουρισμού (όχι μαζικού τουρισμού!). Η σχετική πολιτική σταθερότητα υπό την πρωθυπουργία του Χαρίλαου Τρικούπη, η βελτίωση των συγκοινωνιών και οι σημαντικές αρχαιολογικές ανασκαφές που είχαν διεξαχθεί το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα⁴ είχαν ως αποτέλεσμα να γίνει η Ελλάδα πόλος έλξης για τους τότε τουριστικούς πράκτορες.

Στην έκθεσή του "La Grèce d'aujourd'hui" ο Gustave Deschamps λέει ότι, ήδη από το 1892, η "εισαγωγή τουριστών" αποτελούσε για την Ελλάδα τον δεύτερο πιο σημαντικό πόρο εισοδήματος μετά τα τελωνειακά τέλη. Οι ομάδες επισκεπτών, αποτελούμενες σχεδόν αποκλειστικά από Άγγλους, Γάλλους και Γερμανούς, αρχικά κατευθύνονταν προς τις αρχαιότητες της Αθήνας. Στη συνέχεια συμπεριλήφθηκε εκδρομή στην Αργολίδα (Μυκήνες και Επίδαυρος) υπό την αιγίδα του διεθνούς φήμης τουριστικού πρακτορείου "Cook and Son", που ήταν το πιο σημαντικό τουριστικό πρακτορείο από το 1890 ως το 1930. Η "ελληνική περιπέτεια", όπως ονομάστηκε, διαρκούσε συνήθως από 2 έως και 4 εβδομάδες.

Στον τουριστικό οδηγό του Baedeker για την Ελλάδα (έκδοση 1908, στα Αγγλικά) βρίσκουμε το ακόλουθο χαρακτηριστικό απόσπασμα (σελίδα xx) στο κεφάλαιο "Practical preliminary remarks": (Προκαταρκτικές πρακτικές παρατηρήσεις):

"Όσο περισσότερο χρόνο αφιερώνεις στην αναψυχή, τη χαρά και τη μελέτη, τόσο καλύτερο θα βρεις το ταξίδι σου, αναλογιζόμενος το κόστος του και την κούρασή". Αυτές οι υποδείξεις απευθύνονταν σε επισκέπτες που ανήκαν στις ανώτερες αστικές τάξεις των χωρών καταγωγής τους και που ήταν διατεθειμένοι να κάνουν αυτό το κοπιαστικό και ακριβό ταξίδι ψάχνοντας να αισθητική και πολιτιστική περιπέτεια. Η βασική πληροφόρησή τους προερχόταν από τους απαραίτητους τουριστικούς ταξιδιωτικούς οδηγούς. Οι οδηγοί των Joanne, Murray και Baedeker ήταν οι απαραίτητοι ταξιδιωτικοί σύντροφοι. Συγκρίνοντάς τους με τους αντίστοιχους σύγχρονους οδηγούς, μας καταλήσσει το υψηλό επίπεδο τους ακόμη και σήμερα. Πέρα από τις πυκνές και πρακτικές οδηγίες για διαμονή, συγκοινωνίες, κλίμα, τοπικές συνήθειες και πανηγύρια, το κύριο βάρος αυτών των ογκωδών "συντρόφων" αποσκοπούσε στη λεπτομερή—σχεδόν επιστημονική—παρουσίαση του αρχαιολογικού και καλλιτεχνικού πλούτου της χώρας, ειδικότερα της Αθήνας. Οι χάρτες, τα σχέδια πόλεων και τα αρχιτεκτονικά σχέδια με την υψηλή ακριβειά τους είναι, ακόμα και σήμερα, τα καλύτερα ντοκουμέντα για την εξέλιξη της πόλης κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα έως τα πρώτα χρόνια του 20ού.

Τον καιρό εκείνο δεν υπήρχαν εκπαιδευμένοι ξεναγοί παρά μόνο αυτοδίδακτοι δραγομάνοι, που έδιναν πρωτόγονες εξηγήσεις και έκαναν έξυμνα σχόλια κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στους αρχαιολογικούς χώρους⁵. Πρόσφεραν περισσότερο πρακτικές πληροφορίες για τον προσανατολισμό στο χώρο παρά επιστημονική γνώση.

Πανοραμική θέα της Αθήνας
των αρχών του αιώνα.

Αλλά ήδη από το 1890, ο κύριος Cook είχε επισκεφθεί αυτοπροσώπως την Ελλάδα και είχε καταστρώσει ένα μεγάλο πρόγραμμα με τακτικές εκδρομές, βασισμένο σε άρτια εξοπλισμένη ξενοδοχειακή αλυσίδα και μέσα συγκοινωνίας που συνδέαν απευθείας τους κύριους "γραφικούς" χώρους της Ελλάδας. Από πολύ νωρίς όμως, προκλήθηκαν ανησυχίες για τις συνέπειες του μαζικού τουρισμού στο μέλλον. Ο Deschamps δηλώνει πως "μία χώρα σαν την Ελβετία είναι αρκετή για την Ευρώπη" και ότι "μία τουριστική εισβολή θα κατέστρεφε τη γοητεία της Ελλάδας"⁶. Αργότερα, στη δεκαετία του '20, ο Stefan Zweig, στο "reisen oder gereist werden" (= να ταξιδεύεις ή να μεταφέρεσαι) από τη συλλογή άρθρων του "Die Monotonisierung der Welt" (1926), παρουσιάζει όλους τους κινδύνους που ήταν αναμενόμενοι με τον ερχομό της εποχής των μαζικών συγκοινωνιών: την απώλεια της αίσθησης της περιπέτειας, του ατομισμού και της προσωπικής πρωτοβουλίας στο όνομα της άνεσης και της ασυδοσίας⁷. Στην Αθήνα όμως, η εισροή τουριστών και τα τουριστικά σχέδια είχαν αργή εξέλιξη. Παρόλο που η σημασία και οι δυνατότητες του τουρισμού είχαν από νωρίς αναγνωριστεί, η σχετικά περιθωριακή θέση της Ελλάδας και η πολιτική αναστάτωση, που ξεκίνησε με τους Βαλκανικούς πολέμους (1912), συνεχίστηκε με τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) και τελείωσε μόνο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (1922), εμπόδιζαν την εντυπωσιακή ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας. Το 1914 ιδρύθηκε ειδικό γραφείο τουρισμού, το οποίο ακολούθησε, στη δεκαετία του '30, ένα Υπουργείο "Τύπου και Τουρισμού". Ήδη στα τέλη της δεκαετίας του '20 είχαν αποκατασταθεί αερο-

πορικές συνδέσεις μεταξύ της Αθήνας και ορισμένων ευρωπαϊκών πόλεων (π.χ., Αμστερνταμ, Βουδαπέστη, Κωνσταντινούπολη, Μπρίντζ). Εκδόθηκαν τα πρώτα τουριστικά φυλλάδια και, για πρώτη φορά, Ξαναζωντάνεψαν οι αρχαιολογικοί χώροι: Πολιτιστικά γεγονότα με διεθνή αντίκτυπο διαδραματίστηκαν στην Αθήνα (δεκαετία του '30: παραστάσεις αρχαίου δράματος στο Ωδείο Ηρώδη του Αττικού), στους Δελφούς (1927, 1930: Οι Δελφικές εορτές) και στην Ολυμπία (εορτές στην ιερή Άλτη με την ευκαιρία των Ολυμπιακών αγώνων του 1936).

Ο ελιτίστικος χαρακτήρας της τουριστικής εισροής στην Αθήνα και στην Ελλάδα συνεχίστηκε έως τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο. Μέχρι τότε, η Ελλάδα είχε μόνο ωφεληθεί από τον "πολιτιστικό τουρισμό", και δεν είχε νιώσει τις αρνητικές συνέπειες των μαζικών διακοπών. Αμέσως μετά τον πόλεμο, αναπτύχθηκε σταδιακά στην Αθήνα η αντίληψη ότι ήταν αναπόφευκτο το άνοιγμα της χώρας προς τον μαζικό τουρισμό. Ήδη από το 1946 είχε ζητηθεί από τον καθηγητή Δ. Πικιώνη (τον μετέπειτα χωροταξικό μέντορα των προσβάσεων προς την Ακρόπολη) να διατυπώσει οδηγίες για μια εθνική τουριστική πολιτική, ως εκπρόσωπος ειδικής επιτροπής. Ο Πικιώνης δήλωσε ότι ο τουρισμός θα έπρεπε να θεωρηθεί μια εκπαιδευτική εμπειρία που θα είχε ως αποτέλεσμα "τη θρησκευτική κοινωνία με την φύση, τη γνήσια γνωριμία με το βαθύτερο πνεύμα μιας χώρας και ενός λαού". Γι' αυτό το λόγο οι τουριστικές εγκαταστάσεις θα έπρεπε να πάρουν μια αρχιτεκτονική μορφή απλή, που θα ήταν εναρμονισμένη με το περιβάλλον και μακριά από τους αρχαιολογικούς χώρους⁸. Αυτές οι υποδείξεις σπάνιας ακολούθησαν.

Τα τελευταία χρόνια η εξέλιξη της τουριστικής ανάπτυξης στράφηκε προς την ταχεία μεταμόρφωση της Ελλάδας σε πόλο έλξης τουριστών. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Ιταλίας και της Ισπανίας, ο νεοσύστατος Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ) πήρε μέτρα για τη δημιουργία της κατάλληλης τουριστικής υποδομής και προώθησε έντονα την Ελλάδα στο διεθνές προσκήνιο. Αρχίζοντας με 100.000 επισκέπτες το 1954, η τουριστική εισοδήματα ξεπέρασε, το 1992, τα 10 εκατομμύρια.

Το όνειρο των διακοπών που συνδυάζουν συμπληρωμένες εμπειρίες και ξεγνοιασιά είναι πλέον πολύ δύσκολο και ακριβό για να πραγματοποιηθεί από τον τουρίστα που ταξιδεύει μόνος του. Μόνο οι τουριστικοί πράκτορες μπορούν να προσφέρουν την ευκαιρία για "όσο το δυνατόν περισσότερες εμπειρίες, πιο φθηνά και πιο εύκολα". Οι τουριστικές προφορές γίνονται με τη σημαντική παρατήρηση ότι ο επισκέπτης θα πρέπει να ζήσει "όσες εμπειρίες θέλει", επειδή ο σκοπός της τουριστικής βιομηχανίας δεν είναι να επιβαρύνει τον τουρίστα με πνευματική κόπωση κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στη λεγόμενη "γενέτειρα του Δυτικού πολιτισμού". Οι καιροί έχουν αλλάξει: Το ομαστικό ενδιαφέρον είναι κοίφα λόγια.

Οι οργανωμένες εκδρομές σήμερα υπόσχονται στον τουρίστα, κατά ένα γελωτό τρόπο, τα πάντα μέσα σε δυο μέρες, με μια "πλήρη εκδρομή" που συμπεριλαμβάνει ξεναγήσεις σε ολόκληρη την Αθήνα και στα μουσεία της, και επιπλέον νυχτερινές εξόδους για να γνωρίσει την "αληθινή ζωή" του κέντρου της πόλης. Επίσης πρέπει να συνδυάζεται η ξεκούραση με την "εμπειρία" (η λέξη εκπαίδευση αποφεύγεται επιμελώς): έτσι τα γκρουπ μεταφέρονται το συντομότερο μακριά από την Αθήνα.

Ός τα τέλη της δεκαετίας του '60 η Αθήνα παρέμενε η κύρια πύλη εισόδου στη χώρα και στους πιο σημαντικούς τύπους της Ελλάδας. Παρόλο που οι περιφερειακές ζώνες είχαν εξοπλιστεί για θαλάσσιο τουρισμό, η συμβολική σημασία και η πολιτιστική αμβολία της Αθήνας παρέμενε δυνατή. Αυτή όμως η κατάσταση έμελλε ν' αλλάξει δραματικά εις βάρος της Αθήνας στις επόμενες δυο δεκαετίες.

Σήμερα, παρόλο που η Ελλάδα στοχεύει ακόμα στον "πολιτιστικό τουρισμό", βασισμένον επάνω σε διάφορα δρομολόγια, η εισροή τουριστών κατάντησε να έχει δύο υφείας: Τις μαζικές καλοκαιρινές διακοπές στα νησιά και σε άλλα παραλιακά μέρη, με μέσο όρο παραμονής τις 8 ημέρες, και τον μαζικό κατακλυσμό της μολυσμένης Αθήνας για μια συμβολική επίσκεψη στα γνωστά αρχαία μνημεία, αλλά από ανθρώπους που περιμένουν πώς και πώς να φύγουν.

2. Η τουριστική υποδομή και η τουριστική πολιτική της Ελλάδας κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Ο τουρισμός στην Αθήνα ως οικονομική παρομπρομα.

Ο ρόλος της πόλης και των ιστορικών της μνημείων ως πόλος έλξης τουριστών.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο συστηματικός

εξοπλισμός της Ελλάδας για να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις και τις προσδοκίες ενός μεγάλου αριθμού τουριστών, προσανατολισμένων προς τις "κλασικές διακοπές", άρχισε μόνο μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου πολέμου. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, οι ελληνικές αρχές είχαν συνειδητοποιήσει τη σημασία του τουρισμού. Η σχετικά μακρινή απόσταση της Ελλάδας από την κεντρική Ευρώπη, ο καταμερισμός της χώρας σε μικρές γεωγραφικές μονάδες και ένα είδος πρωτόγονου τρόπου ζωής που επικρατούσε έως πριν από είκοσι χρόνια στην επαρχία ήταν η αιτία για μια πιο αργή εξέλιξη, αλλά συγχρόνως πιο ισορροπημένη από αυτή της Ιταλίας και της Ισπανίας, όπου η μεγάλη και γρήγορη ανάπτυξη έβλαψε την ιστορική κληρονομία και το φυσικό περιβάλλον.

Έως το 1970 ο τουρισμός στην Ελλάδα δεν είχε αντιμετωπιστεί με βεβαιωμένες ενέργειες. Η ιδέα του "πολιτιστικού τουρισμού", που προωθήθηκε από την επιθυμία για ταξίδια γεμάτα δημιουργικές εμπειρίες, είχε θεωρηθεί από την αρχή ως εξίσου σημαντική με την ανάπτυξη ζωνών μαζικού τουρισμού. Αυτή η ιδέα πρωτοεφαρμόστηκε με την κυβερνητική πρωτοβουλία για τη δημιουργία μιας αλυσίδας ξενοδοχείων και μπάνγκαλουος, γνωστής ως "Ξενία". Τοποθετημένα στα πιο ελκυστικά σημεία της χώρας και άψογα διαχειριζόμενα, τα ξενοδοχεία και μπάνγκαλουος της αλυσίδας "Ξενία" προωθούσαν εκδρομές σε όλη την Ελλάδα. Τα κτήρια αυτά, ορισμένα από τα οποία ήταν ό,τι καλύτερο είχε να δώσει η ελληνική μεταπολεμική αρχιτεκτονική, υπήρξαν και κατατέλες για τη δημιουργία της "δευτέρης γενιάς" ξενοδοχείων που χτίστηκαν με ιδιωτική πρωτοβουλία μετά το 1970.

Ο Εθνικός Οργανισμός Τουρισμού, εξοπλισμένος με προσωπικό πιο ειδικευμένο από εκείνο πολλών υπουργείων, έφτιαξε σύγχρονους κατασκηνωτικούς χώρους, δημιούργησε παραλιακές εγκαταστάσεις, αθλητικά γήπεδα, γήπεδα γκολφ και μαρίνες για τα σκάφη. Όλα αυτά είχαν σωστό γεωγραφικό καταμερισμό και αντιπροσώπευαν μια λειτουργική υποδομή για αναψυχή. Σημασία δόθηκε επίσης στο περιβάλλον και στη σωστή πρόσβαση στους διάφορους πολιτιστικούς χώρους της Ελλάδας - είτε αρχαίους είτε μεσαιωνικούς.

Μια επιπλέον επιτυχία του τουριστικού σχεδιασμού ήταν η γενναίοδωρη επέκταση των περιφερειακών αεροδρομίων και λιμανιών, που εξασφάλισαν την απευθείας σύνδεση με τους χώρους αναψυχής και συγχρόνως επέτρεψαν την ανάπτυξη ενός περιορισμένου αριθμού παραλιακών ζωνών προορισμένων για περισσότερους επισκέπτες. Η δυτική Πελοπόννησος, τα παράλια της Κρήτης, η Ρόδος, η Κέρκυρα και πρόσφατα η χερσονήσος της Χαλκιδικής στη βόρεια Ελλάδα αντιπροσώπευον ενδιαφέρουσες εναλλακτικές γεωγραφικές λύσεις και έγιναν κέντρα της "τουριστικής βιομηχανίας".

Όμως αυτά τα τουριστικά κέντρα δεν κατέχουν παρά το ένα τρίτο από τις 400.000 κλίνες της χώρας. Από το δεύτερο τρίτο, το μισό το κατέχουν τα ξενοδοχεία της Αθήνας, ενώ το άλλο μισό ανήκει σε ξενοδοχεία σκορπισμένα στην Ελλάδα. Το τελευταίο τρίτο που απομένει ανή-

και σ' ένα μοναδικό πρόγραμμα εμπνευσμένο από ωρίς: Ένα πρόγραμμα για ενοίκηση δωμάτων σε χωριάτικα σπίτια. Αυτό όχι μόνο πρόσφερε επιπλέον καταλύματα αλλά και συνέβαλε στη βελτίωση της ποιότητας της διαμονής και στην εφαρμογή μιας πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος στην επαρχία.

Το προαναφερθέν οδικό δίκτυο, οι καλές ατμοσφαιρικές συνθήκες και οι διάφορες εκδρομές που οργανώνονται από τις ελληνικές ναυτιλιακές εταιρείες συμπλήρωσαν τις προσπάθειες για μια πλήρη εξερεύνηση του ελληνικού χώρου.

Ορισμένες μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες που χτίστηκαν τον καιρό της δικτατορίας (1967-74) χάλασαν το ελληνικό τοπίο, καθώς ήταν κολοσσιαία και άκομψα, ξεκράφωτα κτήρια. Εντούτοις, αυτά τα κτίσματα είναι σχετικά λίγα, συγκριτικά με την κατάσταση που επικρατεί, για παράδειγμα, στην Costa del Sol, στην Ισπανία. Εξέπεψαν όμως προειδοποιητικά σημάδια στους Έλληνες, που τώρα πια στοχεύουν προς μια περιβαλλοντικά προσανατολισμένη τουριστική πολιτική.

Αυτή η σχετικά ισορροπημένη αναπτυξιακή πολιτική για τη δημιουργία ειδικών παραλιακών ζωνών για "μαζικές διακοπές πάνω στο κύμα", συνδυασμένη με μια πολιτιστική επίσκεψη στη χώρα με κρουαζιερόπλοια και πούλμαν, έχει εξουδετερωθεί τα τελευταία 15 χρόνια λόγω του κακού πολεοδομικού σχεδιασμού και των περιβαλλοντικών συνθηκών της Αθήνας. Τα τελευταία 20 χρόνια η έκταση και ο πληθυσμός της πρωτεύουσας διπλασιάστηκαν, φθάνοντας τα τέσσερα εκατομμύρια (το 40% του πληθυσμού της χώρας). Η αποσυντονισμένη ανάπτυξη των περιφερειακών συνοικιών, η αυθαίρετη δόμηση σπιτιών, η πυκνή δόμηση στο κέντρο, η έλλειψη εγκαταστάσεων αναψυχής και πράσινου, το κυκλοφοριακό πρόβλημα και η βαριά μόλυνση του περιβάλλοντος έχουν δώσει στην Αθήνα την κακή φήμη μιας από τις πιο παραμορφωμένες μητροπόλεις της Ευρώπης.

Οι επισκέπτες ηρχισαν ν' αποφεύγουν την Αθήνα και να ηγναίνων καταυθείαν στα τουριστικά θέρετρα έξω από τη Μητρόπολη. Έχει υπολογιστεί ότι το 1986 μόνο δύο από τα 7,3 εκατομμύρια ξένων που επισκέφθηκαν την Ελλάδα συμπεριέλαβαν την Αθήνα στο δρομολόγιό τους. Αν όμως υπολογίσουμε ότι τα συνολικά έσοδα που απέφερε ο τουρισμός στην Ελλάδα την ίδια χρονιά ήταν 4.800 εκατομμύρια δολάρια, ότι η μέση παραμονή των επισκεπτών στην Αθήνα ήταν μόνο δύο ημέρες, ότι η μέση δαπάνη του τουρίστα στην Ελλάδα ανέρχεται σε 60 δολάρια την ημέρα και ότι, συνολικά, οι επισκέπτες της Αθήνας έκαναν 4,4 εκατομμύρια διανυκτερεύσεις στα ξενοδοχεία της, τότε τα συνολικά έσοδα από τον τουρισμό της Αθήνας ανέρχονται σε περίπου 300 εκατομμύρια δολάρια για το 1986.

Αυτό είναι ένα σημαντικό ποσό, αν αναλογιστούμε ότι, εκτός από εκείνους που επισκέπτονται την Αθήνα για καθαρά επιχειρηματικούς λόγους, οι γνήσιοι τουρίστες είναι μόνο αυτοί που έχουν κίνητρο να δουν τα αρχαία μνημεία της πόλης. Παρ'όλ' αυτά, ένα πολύ μικρό μέρος από αυτό το κέρδος επενδύεται για τη διατήρη-

ση των μνημείων και για την καλύτερευση της πρόσβασης τους, την περιποίηση του περιβάλλοντος γύρω απ' αυτά και τον εμπλουτισμό του πράσινου στην πρωτεύουσα.

Η πιο σημαντική πρόσφατη επένδυση είναι η ετήσια δαπάνη ύψους ενός εκατομμυρίου δολαρίων που διατίθενται για τη μεγάλη εκστρατεία αναστήλωσης των μνημείων της Ακρόπολης. Πέρα απ' αυτό, η σταχειοδής διαρρύθμιση των λόφων του Λυκαβηττού και του Φιλοπάππου με έξοδα του Δήμου Αθηναίων και οι εργασίες για την αναμόρφωση της Πλάκας, χρηματοδοτημένες από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. και το Υπουργείο Πολιτισμού, είναι τα μόνα δείγματα δημοσίας επενδυτικής πολιτικής στους αρχαιολογικούς και πολιτιστικούς χώρους της Αθήνας.

Αυτή η τεράστια έκταση, 357 εκτάρια, ήτοι περίπου το 10% της έκτασης του Δήμου Αθηναίων, όχι μόνο είναι το μοναδικό σημείο αναφοράς της άμορφης μητρόπολης αλλά και περικλείει τον μνημειακό της πλούτο. Η βελτίωση της οπτικής εικόνας και της λειτουργικότητας αυτής της περιοχής είναι η βασικότερη προϋπόθεση για μια πιο ανθρώπινη ζωή στην πρωτεύουσα και για την περιφρούρηση της ιστορικής της ακτινοβολίας, ως πολιτιστικού κέντρου της Ευρώπης.

3. Οι συνέπειες της εισροής τουριστών στα ιστορικά μνημεία της Αθήνας

Ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής στην Αθήνα και το μάλλον χαμηλό επίπεδο ενημέρωσης (της πλειοψηφίας των Αθηναίων) για την καλλιτεχνική αξία της ιστορικής κληρονομιάς της πόλης δημιουργούν άριστη κατανομή της πυκνότητας της χρήσης των χώρων αυτής της πολιτιστικής έκτασης.

Το μεγαλύτερο μέρος του "πράσινο τόξου" έχει λιγοστούς επισκέπτες. Αντιθέτως, σε ορισμένες περιοχές (όπως για παράδειγμα η Ακρόπολη και, μέχρις ενός σημείου, η Αγορά την ημέρα και το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού τα βράδια) παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση τουριστών. Ειδικότερα η Ακρόπολη και το στενό περσάμα στα Προπύλαια έχουν αφόρητη πολικότητα στις μέρες αιχμής του καλοκαιριού.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όχι μόνο δυσκολεύεται ο επισκέπτης να σχηματίσει μια σωστή γνώμη για τα μνημεία, αλλά και τα ίδια τα μνημεία απειλούνται με φθορά.

Η φθορά που έχουν προκαλέσει τα εκατομμύρια των τουριστών που περπατούν στο βράχο έχει φθάσει σε ανησυχητικά επίπεδα. Το 1980 σχεδιάστηκε ένα λεπτό τοιμεντένιο στρώμα ως πεζόδρομος για τους επισκέπτες των μνημείων της Ακρόπολης. Η επίσκεψη στο εσωτερικό του Παρθενώνα απαγορεύτηκε.

Ο μαζικός τουρισμός δεν προκαλεί μόνο προβλήματα συμμόρφωσης. Τα σπαράγματα από κομμάτια μάρμαρου γύρω από τα μνημεία—κομμάτια ιστορικής αξίας και αναπόσπαστα μέρη του μνημείου— δεν έχουν καμιά αρχαιολογική αξία για τον μέσο τουρίστα, ο οποίος δεν τα καταλαβαίνει καν. Έτσι συχνά τα χρησιμοποιεί για

καθίσταμα, προκαλώντας τους φθορά – συνήθως άθελτα του, αλλά καμιά φορά συνειδητά. Η προστασία των ιδίων των μνημείων μπορεί να επιτευχθεί με αυστηρά μέτρα επιτήρησης από ένα πολυάριθμο προσωπικό (οι φύλακες της Ακρόπολης είναι μόνο 70!). Τα μαρμάρια κομμάτια πρέπει να συγκεντρώνουν κάτω από αυστηρή φύλαξη, ως μέρη του χώρου. Βεβαίως αυτή η επιτήρηση αντιβαίνει στην πιο καλλιεργημένη άποψη ότι ο καθένας πρέπει να μπορεί ελεύθερα να αντιληφθεί την ιστορικότητα του χώρου. Παρ'όλα αυτά, κάποια αυστηρά μέτρα είναι αναπόφευκτα σε ορισμένα σημεία ενός ιστορικού χώρου.

Θα είναι πάρα πολλές ο κόσμος που θα διαμαρτυρηθεί για τη μετακίνηση των μαρμάρινων κομμάτων. Κι αυτό όχι επειδή αφαιρέθηκε κάτι που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά επειδή ο επισκέπτης, μην μπορώντας να βρει κάτι να καθίσει, θα είναι αναγκασμένος να κινείται συνέχεια και να θαυμάζει όρθιος τα μνημεία. Αυτό μας οδηγεί στο λεπτό πρόβλημα της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε δημόσιους πολιτιστικούς χώρους. Η πολυκοσμία όχι μόνο ταλαιπωρεί τους επισκέπτες, οι οποίοι στριμώχνονται, αλλά επίσης εμποδίζει το οπτικό πεδίο προς τα πιο χαμηλά σημεία των κτηρίων και των εκθεμάτων στα μουσεία. Η ποιοτική πλευρά του φαινομένου είναι, σε ορισμένες περιπτώσεις, πιο σοβαρή από την ποσοτική. Η ανθρώπινη μάζα δεν συγκεντρώνεται ως μία οπτικά αδιάφορη οντότητα, αφήνοντας τα μνημεία να κυριαρχούν, αλλά δημιουργεί οπτικά κυρίαρχες ομάδες που ανταγωνίζονται την αισθητική εμφάνιση των μνημείων.

Ετσι σημειώνεται η αξία της "εμπειρίας" του ιστορικού χώρου – ειδικά αν αναλογιστεί κανείς την αυδόρμητη τάση πολλών επισκεπτών να τριβήξουν την προσοχή επάνω τους, με κινήσεις και φωνές, στην προσπάθειά τους να κυριαρχήσουν οπτικά και ακουστικά στον αρχαιολογικό χώρο. Επιπλέον, υπάρχει ένας ανησυχητικό μεγάλος αριθμός επισκεπτών που με την απαρόδεκτη συμπεριφορά τους όχι μόνο βεβηλώνουν τον ιερό βράχο αλλά δείχνουν αβέβια προς τους υπόλοιπους και είναι προκλητικοί με την απρόσεκτη στάση τους.

Ετσι, φαίνεται ότι ο τρόπος και τα μέσα για έναν πρακτικό συνδυασμό της ανέμλιξης και "απίσης" επίσκεψης του ιστορικού χώρου με τις ανάγκες ασφαλείας των μνημείων δεν έχουν ακόμη βρεθεί.

Σημειώσεις

1. Ο Edmond Abouli δίνει την ακόλουθη θλιβερή περιγραφή για τα ξενοδοχεία και τα συγκοινωνιακά μέσα της Αθήνας το 1852 (στο: *La Grèce contemporaine*, σσ. 403-406):
"Τα ξενοδοχεία των Αθηνών είναι ακριβά και άθλια, γιατί οι περιηγητές είναι λίγοι. Κάποιοι τουρίστες καταφέρνουν την άσκηξη και η διαμονή, κι αυτός είναι ο τίτλος τους για μία ήττα χρονιά. Όταν οι Αθηνάιοι είναι συχνά πέρασμα για όλες τις εποχές, οι ξενοδοχί θα πάρουν τ' άπανά τους και οι συνήθεις για τους ταξιδιώτες θα καλλιεργήσουν.
Στο μεταξύ, τα δωμάτια μόλις που είναι επιπλωμένα, η καθαριότητα αμύθηλη, η υπηρεσία έχει το χάλια της, το φαγητό κάτω του μετρίου (...).
Το "Hôtel d'Orient" και το "Hôtel d'Angleterre" είναι δύο μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, τριάντα βήματα η μία από την άλλη, στην οδό Αιόλου, απέναντι από το υπόγειο με τα κανόνια. Ο ταξιδιώτης,

αναλογώντας το παράθρο του, μπορεί γ'αγαίνεται τα δύοδκα μακρά κανόνια που αποτελούν το πυροβόλο του Βασιλείου. (...).

Ενας καλλιτέχνης που θέλει να μείνει στη Αθήνα πάνω από μίση μπορεί να εξασφαλίσει ύπνο και φαΐ στο "Hôtel d'Angleterre" καταβάλλοντας πέπετη ή έξι φράνκον την ημέρα, χωρίς κρασί (...). Ο Α Έλληνας μέσης οικονομικής κατάστασης τοξιδιώτης έχοντας μαζί το κρεβάτι του, που τις περισσότερές φορές αποτελείται από μια κουβέρτα. Επομένως από τους ποταχίες δεν ήταν πάρα έξι πόδια χώρο για να ξεκουραθούν το κορμί τους. Υπάρχουν τριάντα χρόνια μόνον στην Αθήνα που μπορούν να τους προσφέρουν: αλλά επειδή δεν καταφέρνουν οι αναγκασμένοι μόνι να έχουν την περιεργία των κομψών στοχαστών ανάμεσα σε τέσσερις Έλληνες, είναι ανώφελο να επιμένει περισσότερο για βρώμικα κανόνια, όπου ποτέ δεν θα φύτρωναν κρίνια. Εξώ από τα τέσσερα ξενοδοχεία για τα οποία μίληρα, δεν υπάρχει καμιά αυστηρία. (...)

Τα μέρη στην Αθήνα δεν είναι άσπια, και βρισκί κανείς άφρανα που δούλο για την πόλη ή την εχθρή. Επα πιο πάνω πως η εχθρή εκτείνεται τέσσερις λεγίμκ μακριά από την πόλη. Τίποτα δεν είναι πιο άγαρο απ' αυτά τα τκαλιμύρα επιπλάτα μέρη της Αθήνας, τα σαραβαιοσμένα, βρώμικα και κακοκοντηγμένα. Σπάνια έχουν τόζμα, και δεν ξέρω αν έχουν πάντα τέσσερις ρόδες.

Τα βρισκί κανείς συγκεντρωμένα όλα μαζί σε κάποια λαστωμική πάτωμα, που αποκάλειται Πλατεία των Αμαζών. Και δεν είναι εύκολο να κάνεις την εκλογή σου, έτσι που μωυαυοι να σε τραβολογίσει οι αμοδούδες. Μ'αυτούς τους κομψούς λοιπόν πρέπει να διαπραγματευθείς και να καταλήξεις σε συμφωνία για το αγωγή: η αστυνομία δεν έχει ορίσει ταρίφα (...).

Εγίμκ λόγους να εγκαταλείψουν άμαξες-λεωφορεία με δρακομάχιο Αθηναίους-Πάρισι. Οι συγκεντρωμένες άναγκες είναι συχνές και το ταξί-δι με το αμάξι ακριβό: εκ πρώτης όψεως η επιχείρηση φαίνεται να έχει άριστες προοπτικές. Αλλά πότε άσχημα και τελικά χροκότισμα. Το ναύλο στα λεωφορεία δεν μπορούσε να στοιχίσει λιγότερο από 50 λεπτά για δύο λεγίμκ κοούρα. Οι Έλληνες άμαξ βρήκαν τρόπο να πηγαίνουν στον Παριό από 15 λεπτά. Ο πρώτος που θέλει να πάει στον Παριό παίρνει ένα αμάξι από την πάτωμα. Βρονιάζει κάποις μια περιμένει: φτάνει δεύτερος, τον καλεί ο πρώτος, κλέβει κι αυτός έρχεται τρίτος: ογτώ νομίστα, σπνιστοι μεταξύ τους, στοβαδίζουν στο ίδιο όχημα, που εκ των πραγμάτων γίνεται λεωφορεία. Τα όαγια του αμάξου έχουν τα χάλια τους, με δεν αφήνουν ποτέ τον καλλομαγού τους...

2. Το 1870, η συμμορία του λησταχού Νταβέλι απήγαγε ομάδα Άγγλων τουριστών, με αποτέλεσμα ένα ανθελληνικό κμα στην Ευρώπη.

3. Η μοναδική επίσημη ήττα ο γύρος της Μεσογείου με το αμερικανικό σταθμό "Quaker City" 1867, που στοβαδίστηκε στο μπαστ σάλας του Μαρτ Τουρκερ "The Inventor of Aerostat". Στην ταξιδιωτική αναφορά του ο συγγραφέας περιγράφει την περιήρη ιστορία μιας μυστικής νυχτερικής επίσκεψης στην Ακρόπολη με αμάξι από φίλους, ενώ η πλειοψηφία των ανυποδωτών του που συμμετείχαν σ'αυτή την πρώτη οργανωμένη εκδρομή παρέμειναν στο πλοίο λόγω αωπρητικής καρδιανίας.

4. Οι σημαντικές αρχαιολογικές εκπορεύσεις που απέβησαν εντυπωσιακά έπιμματα ήταν, ανάμεσα σε άλλες, οι ακόλουθες: Δίλλος (γαλλικές ανασκαφές από το 1872), Ολυμπία (γερμανικές ανασκαφές από το 1875), Ακρόπολη της Αθήνας (ελληνικές ανασκαφές από το 1895) και Δελφοί (γαλλικές ανασκαφές από το 1892).

5. Αυτό το είδος "ξενιτών" επιβίωσε ως το 1960! Ο Gaston Deschamps ("La Grèce d'aujourd'hui", σ. 188) αναφέρεται με ειρωνία στις υπηρεσίες που πρόσφεραν.

"Μερικοί προχωρούν κατά λόγους, οδηγούμενοι, διασποσόμενοι και κατακωμμένοι από κάποιον έρωτα του ξενοδοχίου τους, με δεκαπέντε βρώμικες την ημέρα. Αν πληροφορούσε, κομίζω σκόπιας φρόσκη από τη τ' άδωξη τους, πάντως ο πρώτος λέει πως πρόκειται με ρωμική προφορά και που μοιάζουν με υποβητικά μορμολέγικα:
— Γα έρχεστε κοντά, καταβάτε — ο κένιος όχι ζώο, μορμολέγε αυτό ευθεία. Λοιπόν, είναι καμνήλη!"

6. Παρόμοια με ολόκληρη την παράγραφο (δ.π. σσ. 192-93), λόγω του συχνού προηρητικού "Απ' το άλλο μέρος μερικά άνθρωποι, προφανώς λίγο τρελοτακτικά, έχουν τους ενδοσκαμμούς τους, και ακριβώς αυτών των ανθρώπων την γνώμη μεταφέρω εδώ, με κάθε επιφύλαξη."

Λένε λοιπόν ότι μια Ελβετία στην Ευρώπη είναι αρκετή. Φοβούνται πως ετούτη η ευρική επίσκεψη αφαιρεί από την Ελλάδα κάτι από τη χάρη και τη μείλια της. Ισχυρίζονται πως την ημέρα που τα "αξέ-έξονα", οι αμερικανικές συμπλέες, οι υπερπλοιακές βολιτσες και οι κουτσουκένικες λεκάνες θα εισβάλουν στα βουνά της Αρκαδίας, οι αμοδούδες και οι προαναμωτές σάτυροι θα χάσουν κοιτάζοντας με περιέργεια, ανάμεσα στα δένδρα, από το άλλοκόμο έφρονιμα, και ο χλυσάσιμος που θέλει να ξεσπάσει σε ακράτητο γέλιο. Εκλιμακωμένα οι Κόκκινες πέρινες μια στήλη του τους παρασέρνει σε μια αναβολή, σ'αφήνει λίγο χρόνο ακόμη στους καλλιτέχνες, στους ανερπαστημένους, ο'αυτούς που δεν βιάζονται, (να σερβατεί) το άγια χύμα των μενεζεδώνων βουνών και τα ογτώ τους λυοδωτέρα. Δηλώνουν κατηγορηματικά ότι δεν τους ενοχλεί η μοναξιά και οι δεν έχουν κανένα υπαρκτό λόγο στην επιθυμία τους. Παρ'αυτά και μόνο στην ιδέα μιας άμαξας τους αναγκάζει να αφήσει την άρη της ενοχλούται στις ονειροπλοιακές τους και κριθεί η χαρομύνη διάθεσή τους."

7. Αποστάματα από άβροτο του Ζωίγκ:
"Προσπαθώ να φανταστώ τον κοτό μου μέσα σ' ένα τέτοιο μουσείο: υπάρα αναμωμένα και μωυαυοι. Όλα σου κι οι ασήρες είναι ελεύθερες να να βρένεις και να απολαμβάνεις: δεν σε τριβέλλουν οι λυπομένοι μεν αλλά άδωκατες, έγνοιες του ύπνου και του φαγητού. Δεν χαλκώνας για τα δρακομάχια των τρένων ή μί-

πως χάσις στα στενωπόκα, μη σε κοροιδίουν η πώς θα φελλί-
σεις κάποιες λέξεις στην ξένη γλώσσα — όλες σου οι αισθήσεις είναι
ελευθέρως, ανοήτως για να γνarisσει το Κανονισμό. Το Κανονισμό, που
είναι και χροία φαίνεται να έχει συρρικνωθεί στα Αξείωτα: το
πρόγραμμα, σ' ένα τουαίριο "αυθαίρετο" ταξίδι βλέπει κανείς μόνο τα πιο
σημιακά. Επιπλέον, δεν λείπει και η αντρονρία σ' εκείνους που τότε
μόνο απολαμβάνουν κάτι, όταν το απολαμβάνουν μαζί με άλλους.
Εκτός αυτού, το ομαδικό ταξίδι είναι απητό, πρακτικό και κυρίως
άνετο, γι' αυτό και θα είναι αναμφισβήτο ο μαζικός τρόπος ταξιδι-
ού. Δέν θα ταξιδεύουμε πια — θα ταξιδεύουμε. Ναι, αλλά δεν γό-
νεται η μαγεία του ταξιδιού όταν ταξιδεύεις μέσα σ' αυτήν την τυ-
χια συντροφικότητα. Ήδη από τα πανάρχαια χρόνια η λέξη "ταξίδι"
ανεδόξε ένα άρωμα περιπέτειας και κινδύνου, μια νησιόσπατη τύ-
χη και προκλητική αβεβαιότητα. Όταν ταξιδεύουμε, δεν ταξιδεύ-
ουμε απλά για να πάμε μακριά, αλλά για να φύγουμε μακριά από
τον οικείο, καθημερινό, τακτοποιημένο και κατανοητό κόσμο του
οπίσθιου, για να μην είμαστε "οπίσθιοι" και επομένως να μην είμαστε
"ο εσούς μας". Θέλουμε να πάσουμε την καθημερινότητα προ-
λαμβάνοντας καινούριες εμπειρίες. Εκείνοι όμως που "τους ταξιδεύ-
ουσαν" έτσι, απλά περνάνε μπροστά από καινούρια πράγματα,
χωρίς να προλαμβάνουν ή αποκοιτώνται εμπειρία αυτών των καινού-
ριων πραγμάτων. Ούτε ιδιαίτερο και χαρακτηριστικό έχει μια χώρα,
αναγκαστικά τους διαφεύγει όσο τους ταξιδεύουν και τους οδηγούν,
και δεν αφήνεται να κατευθύνεται από τον πραγματικό κόσμο των
διαδικτυωτών, την τύχη.»

Β. Μερικές συστάσεις του Πικινιώτη:
«Δεν είναι βεβαίως η γλίσσα του πλείστου ή η ματαιόδοξος επίδειξις
της υπέρτης και ανδρείας μάλης, αλλά του πολλού λαού, της νεότητας
και του πνευματικού προκυνήτου οι απλές και νόμιμοι ανάγκαι που
θα χρησιμοποιούν ως κριτήρια διά το έργον μας. Αυτών θα επιδιώξω-
μεν την πλήρησιν, ως τρόπους ανταπόδοσιν αυτού του ιδεώδους, με
παναντιότητα θηλοσύνη και με απλότητα.»

Μια τουαίση θέσος προϋποθέτει πίστη τιν η μορφωτική αξία της
περιτηρήσεως, όταν οικισθεί της είναι η βραχυετή κοινωνία με την
φύσιν, γνίσιμα γνίσιμα με το βαθύτερον πνεύμα μας χωρικός και
ενός λαού, χωρίς την παρεμβολήν ομοιοτήτα τεχνητής σκηνωθε-
σις. (...)

Το εθνικοδομικόν κέντρον, ο οπιδροδομικός σταθμός και το τέμναι
αυτοκρητοδομικόν πρέπει να εναρμονίζονται έτσι απόστασι από τον
αρχαιολογικόν τόπον. Αλλά και από τα μνησεία, οι κατοικίαι των
εσφορών, επιστάται και φυλάκων πρέπει να διατίθενται εις μέρη αφη-
ρη και να μην εισέρχονται εις την σύνθεσιν του αρχαιολογικού χώ-
ρου ως παρεμβολή έννια προς την ιδιαίτερον ατμόσφαιράν του.

Τα κτίσματα, αυτά καθ' αυτά κρινόμενα, δέν να είναι απλά και τα-
ραξίνα σύμφωνα με την κλίμαα του τόπου. Όταν οι κτιριολογικοί
ανάγκαι είναι μεγάλοι, δέν να διαλύονται εις επί μέρους εσφο-
μοφόρους και διασφύρας το πολύ, των οποίων τα σχήματα θα συν-
θέται —εν αντιθέσει η εν ομοιοτήτι— προς τα σχήματα του τοπιού.»

The Tourist Exploitation of the Monuments and the Historic Site of Athens or

The Tourist Flow to Athens and Its Implications Upon the Monumental Heritage of the City

Alexander Papageorgiou-Venetas

1. Social and cultural aspects of tourism in Athens
During the four centuries of Turkish rule (1452-1828) Greece was hardly visited by foreigners. Travel contacts developed slowly but constantly during the first fifty years of independence and national life. During the first decade the active involvement of foreign scholars (e.g. L. Ross, G. Müller, H. Ulrichs, A. Brandis, G. Finlay, N. L. Fraas, etc.) in the social and scientific life of the young Greek society contributed even more decisively to a rapproach between Greece and the family of European states.

Some rare exclusive visitors, as for example the German writer and landscape specialist Fürst Pückler-Muskau (in Athens: 1836), the French romancier Gustave Flaubert (in Athens: 1851) or the French philosopher Ernest Renan (in Athens: 1865) appeared in Athens on a personal initiative, on their way to their lengthy trips to the Middle East. They are to be considered as cultivated travellers (=Bildungsreisende). Organized tourist visits were still non-existent.

At the time some early photographers, mainly architects and draftsman (e.g. M. Bridges 1848, J. Robertson 1850, A. Normand 1851 and C. A. Beato 1857) organized the first photographic campaigns in Athens, focusing mainly on the documentation of the antique monuments of the city.

A special kind of group visits in this early days is to be

seen in the occasional presence on the Acropolis of a multitude of young midshipmen of foreign fleets anchored in the Phaleric bay, a calamity for the monuments vividly described by Ross in his memoirs.

To this period of individual travelling, during which organized tours were very rare, followed —starting with the last decade of the 19th century— an era of early group (not mass!) tourism.

The guidebooks of Joanne Murray and Baedeker were the indispensable travel companions. Their high standard amazes us still today.

But already in the 50ties of the 19th century Mr Cook in person visited Greece and conceived a vast program of regular tours. In 1914 a directorate for tourism was founded, which was followed in the 30ties by a specific ministry for "Press and Tourism". Already in the late 20ties air connections between Athens and some European cities were established. The first tourist brochures were issued and for the first time ancient sites were "reanimated": cultural events with an performances of antique drama at the Odeion of Herodes Atticus), in Delphi (1927, 1930:Delphic festival) and in Olympia (festivities in the Altis on the occasion of the 1936 Olympic Games).

The elitarian character of the tourist flow to Athens and Greece persisted, however, until the Second World War. Immediately after the war a growing awareness of the inevitable opening of the country to mass tourism was present in Athens.

Today organized trips promise the tourist, in an absurd way, two days in which to "do" the whole topography of Athens and all the museums of the city with a "comprehensive guided tour" and in the evenings still be able to be confronted with "real life" in the city's central districts. In addition "experience" (the word education is strictly avoided) and relaxation should be combined: Therefore the groups are furthered as soon as possible away from Athens.

Today, although Greece still strives for a "cultural tourism" based on differentiated visit itineraries, the flow has degenerated into a twofold phenomenon: Mass summer vacations on coastal regions and islands of an average duration of 8 days and a mass inundation of Athens for a ritual and rather unconscious visit of the famous "antiquities" in the polluted city by people anxious to leave the place as soon as possible.

2. Tourist infrastructure and tourist policy in Greece during the last decades; tourism in Athens as an economic parameter; the role of the city and its monumental heritage as a pole of tourist attraction
At the beginning of the 50ties the Greek authorities became aware of the importance of tourism. An additional success of the tourist planning was the generous expansion of central ports and airports.

3. The implications of the tourist flow upon the monumental heritage of Athens

Specific living habits and a rather low awareness (by the majority of Athenian population) of the artistic value of the historic heritage of the city create a very differentiated pattern of density of use in the various parts of the cultural area.

The wear and tear of the rock surface of the Acropolis, caused by the footsteps of millions of visitors, reached an alarming grade. By 1980 a light, reversible concrete covering was foreseen in situ in order to create a pedestrian pathway on the plateau. The visit of the interior of the cella of the Parthenon was prohibited.

This brings us to the delicate problem of human behaviour in cultural public spaces: The visitors hinder each other not only because of the crush of the crowd, but perhaps more so because of their own physical presence which is often so dense that it prevents the lower parts of the buildings or exhibits in the museums being seen. The qualitative aspect of the phenomenon is in certain circumstances more serious than the quantitative one. The human mass does not assemble together as a visually indifferent entity whereby the monuments are allowed to dominate, but rather forms various prevailing groups which compete with the aesthetic appearance of the monuments.

Thus, it seems that the ways and means of a practical conjunction of an openminded playful and "tactile" experience of the historic site with the security needs of the monuments care are still to be invented!